ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ CARL OTTO LENZ

της 16ης Δεκεμβρίου 1986 *

Κύριε πρόεδρε,
Κύριοι δικαστές,

Α — Πραγματικά περιστατικά

1. Τα πραγματικά περιστατικά της κύριας δίκης στην υπόθεση επί της οποίας εκφράζω σήμερα τη γνώμη μου είναι τα εξής.

2. Το ενάγον, το Vereniging van Vlaamse Reisbureaus, ζητεί να απαγορευτεί στο εναγόμενο, Sociale Dienst van de Plaatselijke en Gewestelijke Overheidsdiensten, υπό την απειλή χρηματικής ποινής, να κάνει εκπτώσεις στα μέλη του ή τρίτους για κρατήσεις ταξιδίων που πραγματοποιεί το ίδιο.

3. Το ενάγον είναι σωματείο χωρίς κερδοσκοπικό σκοπό που συστάθηκε για την προστασία και προώθηση των επαγγελματικών συμφερόντων των φλαμανδών ταξιδιωτικών πρακτόρων. Το εναγόμενο, επίσης σωματείο χωρίς κερδοσκοπικό σκοπό, σκοπό έχει, αφενός, να προσφέρει δικά του ταξιδιωτικά προγράμματα στο προσωπικό των δημοτικών και περιφερειακών διοικητικών υπηρεσιών και, αφετέρου, να ενεργεί ως ταξιδιωτικός πράκτορας, όταν κάποιος υπάλληλος θέλει να κρατήσει θέση σε ταξίδι που διοργανώνεται από ταξιδιωτικό γραφείο του εμπορικού κυκλώματος. Κατά την άσκηση αυτής της δεύτερης δραστηριότητας παρέχει εκπτώσεις επί των τιμών των ταξιδίων, παραιτούμενο εν μέρει ή εν όλω υπέρ των ταξιδιωτών από την προμήθεια που κανονικά ανήκει στους ταξιδιωτικούς πράκτορες.

4. Κατά τη δίκη ενώπιον του Rechtbank van Koophandel (Εμποροδικείου) των Βρυξελλών το ενάγον επικαλείται το άρθρο 22 του βασιλικού διατάγματος της 30ής Ιουνίου 1966, περί του καθεστώτος των ταξιδιωτικών γραφείων. Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή, που βρίσκεται στο κεφάλαιο III (« Κανόνες δεοντολογίας ») του βασιλικού διατάγματος, ο ταξιδιωτικός πράκτορας έχει την υποχρέωση:

« 1) *έναντι των πελατών του:*

...

β) να τηρεί τις τιμές και τα κόμιστρα που έχουν συμφωνηθεί ή επιβληθεί από το νόμο·

...

3) *έναντι των άλλων ταξιδιωτικών πρακτόρων:*

να απέχει από κάθε ενέργεια που αντίκειται στα εμπορικά συναλλακτικά ήθη και με την οποία θα αποσπούσε ή θα προσπαθούσε να αποσπάσει από τους άλλους πράκτορες ή από έναν από αυτούς μέρος της πελατείας τους ή θα ζημίωνε ή θα προσπαθούσε να ζημιώσει την αξιοπιστία τους ή γενικότερα θα επηρέαζε ή θα προσπαθούσε να επηρεάσει αρνητικά την ανταγωνιστική τους ικανότητα.

Πράξη που αντίκειται στα εμπορικά συναλλακτικά ήθη τελεί όποιος:

...

ε) δεν τηρεί τις τιμές και τα κόμιστρα που έχουν συμφωνηθεί ή επιβληθεί από το νόμο·

στ) μοιράζεται προμήθειες, κάνει εκπτώσεις ή παρέχει οφέλη υπό οποιασδήποτε μορφής προϋποθέσεις που αντίκεινται στα εμπορικά συναλλακτικά ήθη·

... »

* Μετάφραση από τα γερμανικά.

5. Βάση της ρύθμισης του άρθρου 22 του βασιλικού διατάγματος ήταν το άρθρο 22 των « Κανόνων δεοντολογίας » που είχε θεσπίσει το 1963 η Union professionnelle des agences de voyages belges (UPAV) (Επαγγελματική Ένωση Βελγικών Πρακτορείων Ταξιδίων).

6. Κατά το άρθρο 54 του βελγικού νόμου της 14ης Ιουλίου 1971 περί των εμπορικών συναλλακτικών ηθών, απαγορεύονται ενέργειες που αντίκεινται στα εμπορικά συναλλακτικά ήθη.

7. Εξάλλου οι συμβάσεις μεταξύ των γραφείων διοργανώσεως ταξιδίων και των ταξιδιωτικών πρακτόρων που προσκομίστηκαν από τη βελγική κυβέρνηση περιέχουν υπό τον τίτλο « Γενικοί όροι συνεργασίας » παραπομπή στους κανόνες δεοντολογίας των ταξιδιωτικών πρακτόρων. Αν ο ταξιδιωτικός πράκτορας παραβεί αυτούς τους κανόνες δεοντολογίας, το γραφείο ταξιδίων μπορεί να διακόψει τις συναλλαγές μαζί του.

8. Κατά την άποψη του Εμποροδικείου Βρυξελλών, οι διατάξεις του άρθρου 22 του βασιλικού διατάγματος της 30ής Ιουνίου 1966 σημαίνουν στην ουσία ότι τα ταξιδιωτικά γραφεία που έχουν άδεια λειτουργίας μπορούν να καθορίζουν μεταξύ τους τις τιμές ή τουλάχιστον ότι οι τιμές αυτές μπορούν να επιβάλλονται με απλή διοικητική απόφαση, σκοπός της οποίας δεν μπορεί να είναι παρά η προστασία καθαρά επαγγελματικών συμφερόντων. Το Εμποροδικείο εκφράζει αμφιβολίες για το αν η ρύθμιση αυτή συνάδει προς τα άρθρα 85 και 86 της Συνθήκης ΕΟΚ και για το λόγο αυτό υπέβαλε στο Δικαστήριο τα ακόλουθα ερωτήματα:

« Α) Συμβιβάζονται με το άρθρο 85, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΟΚ οι διατάξεις του άρθρου 22, παράγραφος 3, στοιχεία ε) και στ), του βελγικού Koninklijk Besluit (βασιλικού διατάγματος) της 30ής Ιουνίου 1966, που ορίζουν ότι οι αναγνωρισμένοι ταξιδιωτικοί πράκτορες (δηλαδή όσοι έχουν την άδεια λειτουργίας που προβλέπει ο νόμος της 21ης Απριλίου 1965) τελούν πράξη αντίθετη προς τα εμπορικά συναλλακτικά ήθη, όταν

1) δεν τηρούν τις τιμές και τα κόμιστρα που έχουν συμφωνηθεί ή επιβληθεί από το νόμο,

2) μοιράζονται προμήθειες, κάνουν εκπτώσεις ή παρέχουν άλλα οφέλη υπό οποιασδήποτε μορφής προϋποθέσεις που αντίκεινται στα εμπορικά συναλλακτικά ήθη,

δεδομένου ιδίως ότι οι πράξεις που αντίκεινται στα εμπορικά συναλλακτικά ήθη απαγορεύονται από το άρθρο 54 του βελγικού νόμου της 14ης Ιουλίου 1971, περί της πρακτικής που πρέπει να ακολουθείται στο εμπόριο;

Β) Συμβιβάζονται με το άρθρο 85, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΟΚ οι συμφωνίες που συνάπτουν τα πρακτορεία ταξιδίων βάσει των προαναφερθεισών διατάξεων;

Γ) Συμβιβάζονται με τα άρθρα 30 και 34 της Συνθήκης ΕΟΚ οι προαναφερθείσες διατάξεις του εσωτερικού βελγικού δικαίου και οι συμφωνίες που ενδεχομένως συνάπτονται κατ' εφαρμογή των διατάξεων αυτών; »

9. Επί των προδικαστικών αυτών ερωτημάτων κατέθεσαν παρατηρήσεις οι διάδικοι της κύριας δίκης, η βελγική, η γαλλική και η ιρλανδική κυβέρνηση, καθώς και η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

10. Η βελγική και η γαλλική κυβέρνηση καθώς και η Επιτροπή υπογραμμίζουν ότι το εθνικό δικαστήριο με το πρώτο ερώτημα ερωτά αν η νομοθετική διάταξη ενός κράτους μέλους συμβιβάζεται με το άρθρο 85, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΟΚ, μολονότι η τελευταία αυτή διάταξη αφορά μόνο τη συμπεριφορά των επιχειρήσεων. Γι' αυτό προτείνουν το ερώτημα αυτό να εξεταστεί από την άποψη του αν η βελγική ρύθμιση συμβιβάζεται με τις υπο-

χρεώσεις των κρατών μελών δυνάμει του άρθρου 5 της Συνθήκης ΕΟΚ, σε συνδυασμό με το άρθρο 3, στοιχείο στ), και το άρθρο 85 της Συνθήκης.

11. Κατά την άποψη της ενάγουσας της κύριας δίκης, της γαλλικής κυβέρνησης, της βελγικής κυβέρνησης και της ιρλανδικής κυβέρνησης, η επίδικη ρύθμιση συμβιβάζεται με τις διατάξεις της Συνθήκης ΕΟΚ· την αντίθετη άποψη υποστηρίζουν η εναγομένη της κύριας δίκης καθώς και η Επιτροπή, αν και η τελευταία αυτή δεν εκφράζει την αντίθεσή της τόσο σαφώς.

12. Οι διάδικοι της κύριας δίκης ισχυρίζονται επί του δευτέρου ερωτήματος ότι στην προκειμένη περίπτωση δεν υπάρχουν συμφωνίες που να εμπίπτουν στο άρθρο 85, παράγραφος 1, Συνθήκης ΕΟΚ.

13. Για τη βελγική κυβέρνηση δεν είναι σαφές σε ποιες συμφωνίες αναφέρεται το ερωτών δικαστήριο. Μεταξύ των ταξιδιωτικών πρακτόρων δεν υπάρχουν συμφωνίες επί των τιμών, αφού οι τιμές καθορίζονται από τα γραφεία διοργανώσεως ταξιδίων. Αν πάντως το ερωτών δικαστήριο εννοούσε τις συμφωνίες μεταξύ ταξιδιωτικών πρακτόρων και ενός γραφείου ταξιδίων, οι συμφωνίες αυτές συμβιβάζονται με το άρθρο 85 της Συνθήκης ΕΟΚ, επειδή δεν επηρεάζουν τον ανταγωνισμό και το εμπόριο μεταξύ των κρατών μελών.

14. Κατά την άποψη της γαλλικής κυβέρνησης, αν υφίστανται τέτοιες συμφωνίες, δεν συμβιβάζονται με το κοινοτικό δίκαιο. Είναι ωστόσο καθήκον του ερωτώντος δικαστηρίου να το εξακριβώσει.

15. Κατά τη γνώμη και της ιρλανδικής κυβέρνησης, ακόμα και οι συμφωνίες που τηρούν και εφαρμόζουν τις τιμές και τα κόμιστρα που έχουν καθοριστεί από τις αρμόδιες κρατικές αρχές μπορούν να εμπίπτουν στο άρθρο 85, όταν χρησιμοποιούν τις τιμές που έχουν καθοριστεί από τις αρχές αυτές για να καταργούν τον ανταγωνισμό σε άλλους τομείς. Η ιρλανδική κυβέρνηση καλεί εξάλλου το Δικαστήριο να μην περιλάβει στην απόφασή του οτιδήποτε θα μπορούσε να θίξει τον καθορισμό των αεροπορικών κομίστρων από το κράτος.

16. Κατά την άποψη της Επιτροπής η απαγόρευση που περιέχεται στους « Κανόνες δεοντολογίας » της βελγικής ένωσης ταξιδιωτικών γραφείων ως προς την παροχή εκπτώσεων πρέπει να θεωρηθεί ως απόφαση ενώσεως επιχειρήσεων κατά την έννοια του άρθρου 85 της Συνθήκης ΕΟΚ. Επειδή η δραστηριότητα των βέλγων ταξιδιωτικών πρακτόρων εκτείνεται και στα ταξίδια που διοργανώνουν αλλοδαπά ταξιδιωτικά γραφεία, η απόφαση αυτή αφορά και το εμπόριο μεταξύ των κρατών μελών.

17. Επί του τρίτου ερωτήματος όλοι οι ενδιαφερόμενοι συμφωνούν ότι δεν τίθεται θέμα εφαρμογής των άρθρων 30 και 34 της Συνθήκης ΕΟΚ, επειδή στην προκειμένη περίπτωση δεν πρόκειται για ανταλλαγή προϊόντων, αλλά για παροχή υπηρεσιών.

18. Η βελγική κυβέρνηση εξάλλου κρίνει σκόπιμο να θεωρηθεί ότι το ερώτημα αναφέρεται στο άρθρο 59 της Συνθήκης ΕΟΚ περί της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών. Καταλήγει ωστόσο στο συμπέρασμα ότι η ελεύθερη παροχή υπηρεσιών δεν περιορίζεται από το άρθρο 22 του βασιλικού διατάγματος ούτε όσον αφορά την αγορά της διοργανώσεως ταξιδίων ούτε όσον αφορά την αγορά των υπηρεσιών πρακτορίας.

19. Ως προς τις λεπτομέρειες που περιέχονται στις γραπτές παρατηρήσεις παραπέμπω στην έκθεση για την επ' ακροατηρίου συζήτηση.

Β — Η γνώμη μου επί της υποθέσεως

Επί του ερωτήματος Α

20. Πρέπει ευθύς εξαρχής να γίνει δεκτό ότι το πρώτο ερώτημα του Εμποροδικείου Βρυξελλών πρέπει πράγματι να διατυπωθεί εκ νέου. Το άρθρο 85 της Συνθήκης ΕΟΚ ανήκει στους κανόνες περί ανταγωνισμού της Συνθήκης ΕΟΚ, οι οποίοι απευθύνονται καταρχήν στις επιχειρήσεις. Το Δικαστήριο δεν συνήγαγε από το άρθρο 85 της Συνθήκης ΕΟΚ άμεσες υποχρεώσεις για τα κράτη μέλη.

21. Καταρχήν μπορεί να υποστηριχθεί η άποψη ότι, ενόψει της άμεσης εφαρμογής του άρθρου 85 της Συνθήκης ΕΟΚ, τα εθνικά δικαστήρια μπορούν να μην εφαρμόζουν το αντίθετο εθνικό δίκαιο [1]. Το Δικαστήριο ωστόσο δεν έχει υιοθετήσει μέχρι σήμερα την άποψη αυτή, αλλά ερευνά το συμβατό των διατάξεων του εθνικού δικαίου με το δίκαιο του ανταγωνισμού της Συνθήκης ΕΟΚ με βάση τη διάταξη του άρθρου 5 της Συνθήκης ΕΟΚ, σε συνδυασμό με τα άρθρα 3, στοιχείο στ), και 85 της Συνθήκης.

22. Με τον ίδιο τρόπο θα πρέπει να εργασθούμε και στην παρούσα διαδικασία, επειδή η υπεροχή του άμεσα εφαρμοζόμενου άρθρου 85 της Συνθήκης ΕΟΚ έναντι των διατάξεων του εθνικού δικαίου μπορεί να γίνει δεκτή μόνο με διασταλτική ερμηνεία, κατά την οποία, όπως θα εκθέσω πιο κάτω, θα έπρεπε να αγνοήσει κανείς την ύπαρξη του πραγματικού στοιχείου της « συμφωνίας ».

23. Γι' αυτό σας προτείνω το πρώτο ερώτημα του Εμποροδικείου Βρυξελλών να εκληφθεί υπό την έννοια ότι ερωτάται αν συμβιβάζεται με τις υποχρεώσεις που υπέχουν τα κράτη μέλη από το άρθρο 5 της Συνθήκης ΕΟΚ, σε συνδυασμό με τα άρθρα 3, στοιχείο στ), και 85 της Συνθήκης, το να επιβάλλεται με νόμο στους ταξιδιωτικούς πράκτορες να τηρούν τις τιμές και τα κόμιστρα που έχουν συμφωνηθεί ή έχουν καθοριστεί με νόμο ή το να τους απαγορεύεται να καταβάλλουν μέρος της προμήθειας που τους αναλογεί από την πώληση των ταξιδίων αυτών ή να επιστρέφουν χρήματα στους πελάτες ή να παρέχουν διάφορα οφέλη.

24. Για την απάντηση του ερωτήματος αυτού πρέπει να εξεταστούν δύο χωριστές ομάδες προβλημάτων.

Αφενός, πρέπει να εξεταστεί αν προκύπτουν γενικά για τον εθνικό νομοθέτη υποχρεώσεις από τις διατάξεις περί ανταγωνισμού της Συνθήκης ΕΟΚ· αφετέρου, πρέπει να εξεταστεί αν συμβιβάζονται με το δίκαιο του ανταγωνισμού της Κοινότητας ρυθμίσεις όπως η επίμαχη εν προκειμένω.

— Επί της υποχρεώσεως των κρατών μελών να τηρούν την κοινοτική ρύθμιση περί ανταγωνισμού

25. Σύμφωνα με πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, το άρθρο 85 και επόμενα της Συνθήκης ΕΟΚ αφορούν μεν τη δράση των επιχειρήσεων, όχι όμως και τη νομοθεσία των κρατών μελών· ωστόσο η Συνθήκη ΕΟΚ θεμελιώνει και για τα κράτη μέλη την υποχρέωση να μη θεσπίζουν ή διατηρούν σε ισχύ μέτρα τα οποία μπορούν να αναιρούν την πρακτική αποτελεσματικότητα των διατάξεων αυτών [2].

26. Σύμφωνα με τη νομολογία αυτή, δεν συμβιβάζεται με τις διατάξεις του άρθρου 5, σε συνδυασμό με τα άρθρα 3, στοιχείο στ), και 85 της Συνθήκης ΕΟΚ, η εθνική νομοθετική

1 — Βλέπε E. Paulis,: « Les États peuvent-ils enfreindre les articles 85 et 86 du Traité CEE? », *Journal des Tribunaux*, 1985, σ. 209 και επ.

2 — Βλέπε αποφάσεις του Δικαστηρίου της 13ης Φεβρουαρίου 1969 στην υπόθεση 14/68, Walt Wilhelm και λοιποί κατά Bundeskartellamt, Slg. 1969, σ. 1· της 16ης Νοεμβρίου 1977 στην υπόθεση 13/77, GB-Inno-BM κατά Vereeniging van de Kleinhandelaars in Tabak, Slg. 1977, σ. 2115· της 10ης Ιανουαρίου 1985 στην υπόθεση 229/83, Association des Centres distributeurs Édouard Leclerc και λοιποί κατά SARL « Au blé vert » και λοιπών, Συλλογή 1985, σ. 17· της 29ης Ιανουαρίου 1985 στην υπόθεση 231/83, Henri Cullet και λοιποί κατά Centre Leclerc και λοιπών, Συλλογή 1985, σ. 315, καθώς και απόφαση της 30ής Απριλίου 1986 στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις 209 έως 213/84, Ministère public κατά Asjes και λοιπών, Συλλογή 1986, σ. 1425.

ρύθμιση η οποία επιβάλλει ως υποχρεωτική τη σύναψη συμφωνιών μεταξύ επιχειρήσεων.

27. Όσοι πάντως κατέθεσαν γραπτές παρατηρήσεις ενώπιον του Δικαστηρίου ερίζουν περί του αν μετά την έκδοση του επίδικου βασιλικού διατάγματος συνήφθησαν συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων και αν εφαρμόστηκαν καθόλου οι κανόνες δεοντολογίας της βελγικής ένωσης ταξιδιωτικών γραφείων. Ούτε το παραπέμπον δικαστήριο ανέφερε λεπτομέρειες επ' αυτού. Γι' αυτό πρέπει να ερευνηθεί περαιτέρω το ερώτημα αν μια νομοθετική ρύθμιση σαν την επίμαχη, εν προκειμένω, πρέπει να θεωρηθεί ότι δεν συμβιβάζεται με τις περί ανταγωνισμού διατάξεις της Συνθήκης, ακόμη και όταν σκοπός της δεν είναι να επιβάλλει τη σύναψη συμβάσεων, αλλά να καθιστά ακριβώς τις συμβάσεις αυτές περιττές. Στην προκειμένη περίπτωση οι συμφωνίες καθίστανται πράγματι περιττές, εφόσον τα γραφεία διοργανώσεως ταξιδίων μπορούν να καθορίζουν μονομερώς τις τιμές και οι ταξιδιωτικοί πράκτορες δεσμεύονται από τον καθορισμό αυτό των τιμών.

28. Παρεμφερή προβλήματα αντιμετώπισε το Δικαστήριο ήδη στην προαναφερθείσα απόφαση της 10ης Ιανουαρίου 1985 στην υπόθεση 229/83 και κατά βάση έδωσε καταφατική απάντηση στο ερώτημα που ανέκυπτε.

29. Μόνο για τη συγκεκριμένη εκείνη περίπτωση το Δικαστήριο δέχτηκε ότι στον τομέα των βιβλίων οι υποχρεώσεις των κρατών μελών από το άρθρο 5, σε συνδυασμό με τα άρθρα 3, στοιχείο στ), και 85 της Συνθήκης ΕΟΚ, δεν είναι επαρκώς προσδιορισμένες, επειδή δεν υφίσταται μέχρι σήμερα καμιά πολιτική ανταγωνισμού της Κοινότητας σχετικά με τα αμιγώς εθνικά συστήματα και τις αμιγώς εθνικές πρακτικές στον τομέα των βιβλίων, την οποία πρέπει να τηρούν τα κράτη μέλη.

30. Στη σκέψη αυτή στηρίζεται η βελγική κυβέρνηση, όταν ισχυρίζεται ότι ούτε και στον τομέα της διοργανώσεως ταξιδίων υφίσταται μέχρι σήμερα πολιτική της Κοινότητας· ως εκ τούτου δεν είναι επαρκώς προσδιορισμένες οι υποχρεώσεις που υπέχουν τα κράτη μέλη από το άρθρο 5 της Συνθήκης ΕΟΚ.

31. Η άποψη αυτή δεν μπορεί να γίνει αβασάνιστα δεκτή. Έστω και αν το Δικαστήριο δεν το χαρακτηρίζει ρητά στην απόφαση της 10ης Ιανουαρίου 1985 σαν δική του άποψη — και στους συλλογισμούς του σχετικά με το άρθρο 36 της Συνθήκης ΕΟΚ αφίσταται όντως κάπως από την άποψη αυτή —, ωστόσο, η απόφαση αυτή επηρεάζεται από κάποια ιδιομορφία, η οποία δεν επιτρέπει την αυτόματη μεταφορά του προσεκτικού αυτού συλλογισμού σε άλλους κλάδους της οικονομίας: πίσω από το συλλογισμό αυτό κρυβόταν συγκεκριμένα η ιδιομορφία του βιβλίου ως πολιτιστικού αγαθού. Ο γενικός εισαγγελέας Darmon τόνισε ρητά στις προτάσεις του[3] το γεγονός αυτό, το οποίο διαφοροποιεί το βιβλίο από άλλα οικονομικά αγαθά.

32. Πρέπει εξάλλου να υπογραμμιστεί ότι το άρθρο 5 της Συνθήκης ΕΟΚ περιλαμβάνει διαφόρων ειδών υποχρεώσεις των κρατών μελών. Κατά την παράγραφο 1, τα κράτη μέλη λαμβάνουν όλα τα ενδεικνυόμενα μέτρα προς εκπλήρωση των υποχρεώσεων που απορρέουν από τη Συνθήκη ή προκύπτουν από πράξεις των οργάνων της Κοινότητας. Διευκολύνουν την Κοινότητα στην εκτέλεση της αποστολής της. Όταν επομένως πρόκειται για τη διευκόλυνση των οργάνων της Κοινότητας στην εκτέλεση της αποστολής τους, ασφαλώς απαιτείται να έχουν ήδη δραστηριοποιηθεί τα όργανα για την εκπλήρωση της αποστολής τους, ειδάλλως οι υποχρεώσεις των κρατών μελών δεν θα ήταν επαρκώς προσδιορισμένες, αφού τα κράτη δεν θα γνώριζαν τι θα έπρεπε να διευκολύνουν.

33. Η παράγραφος 2 ωστόσο του άρθρου 5 επιβάλλει στα κράτη μέλη την περαιτέρω υπο-

3 — Προτάσεις της 3ης Οκτωβρίου 1984 στην υπόθεση 229/83, Συλλογή 1985, σ. 1 και επ., ιδίως σ. 15.

χρέωση να απέχουν από κάθε μέτρο που δύναται να θέσει σε κίνδυνο την πραγματοποίηση των σκοπών της Συνθήκης. Επειδή στους σκοπούς αυτούς ανήκει κατά το άρθρο 3, στοιχείο στ), και η εγκαθίδρυση καθεστώτος που να εξασφαλίζει ανόθευτο ανταγωνισμό εντός της κοινής αγοράς και στο οποίο δίνεται συγκεκριμένη μορφή με το άρθρο 85 και επόμενα, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να απέχουν από κάθε μέτρο που θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο την εγκαθίδρυση καθεστώτος ανόθευτου ανταγωνισμού.

34. Καθόσον τα όργανα της Κοινότητας έχουν συγκεκριμενοποιήσει το σκοπό αυτό, τα κράτη μέλη οφείλουν να τηρούν τους σκοπούς αυτούς όπως έχουν συγκεκριμενοποιηθεί. Ακόμη όμως και όταν τα όργανα της Κοινότητας δεν έχουν λάβει μέτρα για τη συγκεκριμενοποίηση των σκοπών σε ορισμένους τομείς, και πάλι τα κράτη μέλη δεν έχουν απεριόριστη ελευθερία δράσης. Στην περίπτωση αυτή πρέπει τουλάχιστον να τηρούν τις άμεσα εφαρμοζόμενες διατάξεις της έννομης τάξης της Κοινότητας και είναι έτσι υποχρεωμένα να απέχουν από κάθε μέτρο που θα μπορούσε να αναιρέσει την πρακτική αποτελεσματικότητα των κανόνων ανταγωνισμού που ισχύουν για τις επιχειρήσεις.

35. Αν δηλαδή επιτρεπόταν στα κράτη μέλη να περιορίζουν με νομοθετικά μέτρα το πεδίο εφαρμογής των περί ανταγωνισμού διατάξεων της Συνθήκης ΕΟΚ, τότε θα μπορούσαν τα κράτη μέλη να αποφασίζουν μονομερώς για την έκταση ισχύος του κοινοτικού δικαίου. Έτσι όμως θα ετίθετο υπό αμφισβήτηση η ομοιόμορφη εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου σε όλη την Κοινότητα. Το Δικαστήριο έχει κρίνει ήδη ότι κάτι τέτοιο θα ήταν απαράδεκτο, με την απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 1969 στην υπόθεση 14/68, όπου ανέφερε ότι θα αντέκειτο στην ουσία της έννομης αυτής τάξης το να επιτρέπεται στα κράτη μέλη να λαμβάνουν ή να διατηρούν σε ισχύ μέτρα τα οποία θα μπορούσαν να θίξουν την πρακτική αποτελεσματικότητα της Συνθήκης. Η ισχύς της Συνθήκης και των μέτρων που λαμβάνονται για την εφαρμογή της δεν πρέπει να διαφέρουν από το ένα κράτος στο άλλο λόγω των εθνικών νομικών πράξεων· διαφορετικά θα θιγόταν η αποτελεσματικότητα της έννομης τάξης της Κοινότητας και θα ετίθετο σε κίνδυνο η υλοποίηση των σκοπών της Συνθήκης.

36. Τα κράτη μέλη υποχρεούνται επομένως να λαμβάνουν υπόψη και με τα νομοθετικά τους μέτρα τους κανόνες περί ανταγωνισμού της Κοινότητας — και μάλιστα και στους οικονομικούς τομείς στους οποίους δεν έχουν δραστηριοποιηθεί ακόμα τα όργανα της Κοινότητας.

37. Πρέπει πάντως να ερευνηθεί ακόμα το ζήτημα αν σε περίπτωση νομοθετικών μέτρων μπορεί να εφαρμόζεται πλήρως το άρθρο 85 της Συνθήκης ΕΟΚ. Αν το άρθρο 85 της Συνθήκης ΕΟΚ εφαρμόζεται στα νομοθετικά μέτρα, τότε πρέπει να εφαρμόζεται στα μέτρα αυτά και η παράγραφος 3, οπότε ορισμένα νομοθετικά μέτρα θα μπορούν υπό ορισμένες προϋποθέσεις να εξαιρεθούν και από την απαγόρευση του άρθρου 85, παράγραφος 1. Δεν προβλέπεται ωστόσο καμιά διαδικασία για μια τέτοια εξαίρεση.

38. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθώ σε μια απόφαση που εξέδωσε το Δικαστήριο στις αρχές της εφαρμογής του δικαίου του ανταγωνισμού: στην απόφαση της 6ης Απριλίου 1962 στην υπόθεση 13/61 [4]. Στην απόφαση αυτή το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 85 της Συνθήκης ΕΟΚ μπορούσε καταρχήν να εφαρμόζεται από την έναρξη ισχύος της Συνθήκης, συγχρόνως όμως ότι μέχρι την έναρξη ισχύος κατά το άρθρο 87 κανονισμού ή οδηγίας εκτελεστικής των άρθρων 85 και 86, η απαγόρευση του άρθρου 85, παράγραφος 1, έχει εφαρμογή

4 — Απόφαση της 6ης Απριλίου 1962 στην υπόθεση 13/61, Kledingverkoopbedrijf de Geus en Uitdenbogerd κατά Robert Bosch GmbH και λοιπών, Slg. 1962, σ. 97.

μόνο σε εκείνες τις συμφωνίες και αποφάσεις για τις οποίες είτε οι αρχές των κρατών μελών αποφάσισαν βάσει του άρθρου 88 ότι εμπίπτουν στο άρθρο 85, παράγραφος 1, και ότι δεν μπορούν να εξαιρεθούν από την απαγόρευση κατ' εφαρμογή του άρθρου 85, παράγραφος 3, είτε η Επιτροπή προέβη στη διαπίστωση που προβλέπεται στο άρθρο 89, παράγραφος 2.

39. Η άποψη όμως αυτή, ότι δηλαδή η έλλειψη μιας διαδικασίας εξαιρέσεως κατ' εφαρμογή του άρθρου 85, παράγραφος 3, εμποδίζει εν γένει την πλήρη εφαρμογή του άρθρου 85 της Συνθήκης ΕΟΚ, δεν αναιρεί το συμπέρασμα ότι οι νομοθετικές ρυθμίσεις γενικής ισχύος που περιορίζουν τον ανταγωνισμό πρέπει να κρίνονται βάσει των διατάξεων του άρθρου 5, σε συνδυασμό με τα άρθρα 3, στοιχείο στ), και 85 της Συνθήκης ΕΟΚ.

40. Κατά το άρθρο 85, παράγραφος 3, δηλαδή, δεν μπορεί να εξαιρεθεί από τη γενική απαγόρευση του άρθρου 85, παράγραφος 1, η εθνική ρύθμιση που ισχύει γενικά για το σύνολο ενός τομέα της οικονομίας και αποκλείει τον ανταγωνισμό σε ορισμένο τομέα. Πράγματι, με μια τέτοια ρύθμιση θα καταργούνταν τελείως ο ανταγωνισμός για τα προϊόντα αυτά ή τις παροχές υπηρεσιών. Οι εξαιρέσεις όμως κατά το άρθρο 85, παράγραφος 3, της Συνθήκης ΕΟΚ είναι δυνατές μόνον όταν δεν παρέχονται στις συμμετέχουσες επιχειρήσεις δυνατότητες καταργήσεως του ανταγωνισμού επί σημαντικού τμήματος των σχετικών προϊόντων ή υπηρεσιών. Ακριβώς αυτό συμβαίνει όμως με τους νομικούς κανόνες γενικής ισχύος που περιορίζουν τον ανταγωνισμό.

— Συμβατό της επίδικης ρύθμισης με το άρθρο 5, σε συνδυασμό με τα άρθρα 3, στοιχείο στ), και 85 της Συνθήκης ΕΟΚ

41. Όπως συμβαίνει συχνά στις διαδικασίες εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως που έχουν ως αντικείμενο το δίκαιο του ανταγωνισμού, το Δικαστήριο δεν μπορεί και εδώ να πραγματευτεί παρά ορισμένες μόνο πλευρές του όλου προβλήματος. Ο ρόλος του Δικαστηρίου περιορίζεται στο να βοηθήσει το παραπέμπον δικαστήριο στην έκδοση αποφάσεως, χωρίς ωστόσο να μπορεί να το απαλλάξει από το καθήκον να εξακριβώσει με δική του ευθύνη τα κρίσιμα περιστατικά.

42. Για να δοθεί απάντηση στο ερώτημα αν μια νομοθετική ρύθμιση συμβιβάζεται με το άρθρο 5, σε συνδυασμό με τα άρθρα 3, στοιχείο στ), και 85 της Συνθήκης ΕΟΚ, πρέπει να ερευνηθούν όλα τα στοιχεία του πραγματικού του άρθρου 85 της Συνθήκης ΕΟΚ, με μόνη εξαίρεση ότι στη θέση του στοιχείου του πραγματικού « συμφωνίες, αποφάσεις και κάθε εναρμονισμένη πρακτική » μπαίνει ένας νομικός κανόνας που αντικαθιστά αυτά τα στοιχεία του πραγματικού και τα καθιστά περιττά.

43. Το ότι το άρθρο 22 του βασιλικού διατάγματος της 30ής Ιουνίου 1966 συνιστά νομική διάταξη που παρεμποδίζει τον ανταγωνισμό στις τιμές μεταξύ των ταξιδιωτικών πρακτόρων προέκυψε σαφώς από τη διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου. Η απαγόρευση παροχής εκπτώσεων επί των τιμών παρεμποδίζει τον ανταγωνισμό μεταξύ των ταξιδιωτικών πρακτόρων τουλάχιστον ως προς τις τιμές και επιτρέπει τον ανταγωνισμό μόνο σε άλλους τομείς, όπως ως προς την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών πρακτορίας.

44. Το συμπέρασμα αυτό επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι πρότυπο για την επίδικη ρύθμιση αποτέλεσε το άρθρο 22 των κανόνων δεοντολογίας της UPAV, οι οποίοι μπορούν χωρίς ενδοιασμούς να χαρακτηριστούν ως απόφαση ένωσης επιχειρήσεων.

45. Κατά τη διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου αμφισβητήθηκε το αν οι ταξιδιωτικοί πράκτορες συνιστούν αυτόνομες επιχειρήσεις κατά την έννοια του άρθρου 85 της Συνθήκης ΕΟΚ, δεδομένου ότι οι ταξιδιωτικοί πράκτορες ενεργούν ως μεσάζοντες κατά τις υπηρεσίες που παρέχουν, δηλαδή κατά την προσφορά στους πελάτες τους της δυνατότητας επιλογής ταξιδίων, τα οποία όμως δεν διοργανώνουν οι ίδιοι, αφού ενεργούν απλώς και

μόνο επ' ονόματι και για λογαριασμό των γραφείων διοργανώσεως ταξιδίων.

46. Πράγματι το παραπέμπον δικαστήριο θα πρέπει να ερευνήσει αν οι ταξιδιωτικοί πράκτορες συνιστούν αυτόνομες επιχειρήσεις. Ήδη όμως μπορεί να παρατηρηθεί ότι οι ταξιδιωτικοί πράκτορες δεν είναι ενταγμένοι στην επιχείρηση *ενός* γραφείου διοργανώσεως ταξιδίων, αλλά ως ανεξάρτητοι επαγγελματίες πρακτορεύουν τις ταξιδιωτικές προσφορές *περισσοτέρων* ταξιδιωτικών γραφείων. Επιπλέον πρέπει να γίνει δεκτό ότι οι ταξιδιωτικοί πράκτορες πρέπει να είχαν τη δυνατότητα να εκπέσουν την προμήθειά τους ή τμήμα της, γιατί διαφορετικά δεν θα χρειαζόταν ούτε το άρθρο 22 των κανόνων δεοντολογίας της UPAV ούτε, μετέπειτα, το άρθρο 22 του βασιλικού διατάγματος της 30ής Ιουνίου 1966. Οι ταξιδιωτικοί πράκτορες θα μπορούσαν επομένως να θεωρηθούν ως αυτόνομες επιχειρήσεις κατά την έννοια του άρθρου 85 της Συνθήκης ΕΟΚ· η τελική όμως απόφαση επ' αυτού εναπόκειται στο παραπέμπον δικαστήριο.

47. Κατά την εξέταση των περιστατικών το κατ' εξοχήν κρίσιμο πρόβλημα είναι το αν το άρθρο 22 του βασιλικού διατάγματος είναι ικανό να επηρεάσει το εμπόριο μεταξύ των κρατών μελών και αν έχει ως στόχο ή ως αποτέλεσμα τη νόθευση του ανταγωνισμού στην κοινή αγορά.

48. Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, οι αποφάσεις, οι συμφωνίες και οι εναρμονισμένες πρακτικές μπορούν να επηρεάσουν το εμπόριο μεταξύ των κρατών μελών, μόνον αν με βάση αντικειμενικά νομικά ή πραγματικά περιστατικά μπορεί να προβλεφθεί με αρκετή πιθανότητα ότι μπορούν να επηρεάσουν άμεσα ή έμμεσα, πραγματικά ή δυνητικά, τη διακίνηση των εμπορευμάτων ή των υπηρεσιών μεταξύ των κρατών μελών παρεμβάλλοντας έτσι εμπόδια στη δημιουργία κοινής αγοράς μεταξύ των κρατών μελών [5].

5 — Βλέπε απόφαση του Δικαστηρίου της 30ής Ιουνίου 1966 στην υπόθεση 56/65, Société technique minière κατά Maschinenbau Ulm GmbH, Slg. 1966, σ. 337, και απόφαση της 29ης Οκτωβρίου 1980 στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις 209 έως 215 και 218/78, Heintz van Landewyck SARL και λοιποί κατά Επιτροπής, Slg. 1980, σ. 3125, ιδίως σ. 3274.

49. Ένα καρτέλ λοιπόν το οποίο εκτείνεται σε όλη την επικράτεια κράτους μέλους έχει από τη φύση του ως αποτέλεσμα να εδραιώσει τη στεγανοποίηση των αγορών σε ενδοκρατικό επίπεδο· παρεμβάλλει έτσι εμπόδια στην αμοιβαία οικονομική διείσδυση, την οποία θέλει η Συνθήκη, και προστατεύει τους εθνικούς επιχειρηματίες [6]. Το Δικαστήριο εξάλλου δέχτηκε στην ήδη αναφερθείσα απόφαση που εξέδωσε στις 29 Οκτωβρίου 1980 στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις 209 έως 215 και 218/78 ότι οι περιορισμοί του ανταγωνισμού στα περιθώρια εμπορικού κέρδους μπορούν να εκτρέψουν τα εμπορευματικά ρεύματα από τη φορά την οποία θα ακολουθούσαν διαφορετικά [7].

50. Το παραπέμπον δικαστήριο πρέπει κυρίως να εξακριβώσει σ' αυτό το πλαίσιο αν θα μεταβαλλόταν η προσφορά ή η ζήτηση αλλοδαπών υπηρεσιών, αν οι ταξιδιωτικοί πράκτορες είχαν τη δυνατότητα να αποφασίζουν ελεύθερα για τις προμήθειές τους και ενδεχομένως να παρέχουν εκπτώσεις διαφορετικού ύψους.

51. Αν από τις διαπιστώσεις του παραπέμποντος δικαστηρίου ως προς τα πραγματικά περιστατικά συναγόταν ότι μια ρύθμιση όπως το επίδικο βασιλικό διάταγμα δεν συμβιβάζεται με το δίκαιο περί ανταγωνισμού της Κοινότητας και επομένως δεν μπορεί να εφαρμοστεί, τότε η « παράβαση » της ρύθμισης αυτής δεν θα μπορούσε ούτε και μέσα στο ίδιο το κράτος να θεωρηθεί ως ενέργεια αθεμίτου ανταγωνισμού. Δεν χρειάζεται συνεπώς να ερευνηθεί περαιτέρω κατά πόσο η παράβαση

6 — Βλέπε απόφαση της 26ης Νοεμβρίου 1975 στην υπόθεση 73/74, Groupement des fabricants de papiers peints de Belgique και λοιποί κατά Επιτροπής, Slg. 1975, σ. 1491, ιδίως σ. 1514.

7 — Όπ.π., σ. 3275.

των εμπορικών συναλλακτικών ηθών έχει σημασία για το ερώτημα που τίθεται από το παραπέμπον δικαστήριο.

Επί του ερωτήματος Β

52. Με το ερώτημα αυτό το Εμποροδικείο ερωτά αν συμβιβάζονται με το άρθρο 85, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΟΚ οι συμφωνίες που συνάπτονται μεταξύ των γραφείων ταξιδίων με βάση την επίμαχη διάταξη.

53. Οι διάδικοι της κύριας δίκης αμφισβήτησαν την ύπαρξη συμφωνιών που αντίκεινται στον ανταγωνισμό. Δυστυχώς ούτε το Εμποροδικείο εξέθεσε ποιες συμφωνίες εννοεί με το ερώτημα αυτό. Πιθανώς να πρόκειται για τις συμφωνίες μεταξύ των ίδιων των ταξιδιωτικών πρακτόρων ή μεταξύ των ταξιδιωτικών πρακτόρων και των γραφείων διοργανώσεως ταξιδίων· στο σημείο όμως αυτό το Δικαστήριο αναγκάζεται να καταφύγει σε εικασίες.

54. Επειδή επομένως στο Δικαστήριο δεν διευκρινίστηκε το αντικείμενο του ερωτήματος, θεωρώ ότι δεν είναι ορθό να δοθεί στο ερώτημα αυτό συγκεκριμένη απάντηση. Ίσως το Δικαστήριο να μπορούσε κατόπιν εκτιμήσεως των διαφόρων δικογράφων και μετά το αποτέλεσμα της προφορικής διαδικασίας να διατυπώσει εκ νέου το πιθανό αντικείμενο του ερωτήματος και να δώσει την ανάλογη απάντηση· μια τέτοια ενέργεια ωστόσο θα προσέκρουε στα δικαιώματα των ενδιαφερομένων διαδίκων που αναφέρονται στο άρθρο 20 του πρωτοκόλλου περί του οργανισμού του Δικαστηρίου, οι οποίοι λόγω της εξαιρετικά συνοπτικής διατυπώσεως της αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως δεν θα ήταν πιθανώς σε θέση να γνωρίζουν το ακριβές αντικείμενό της και να υποβάλουν αντίστοιχα παρατηρήσεις στο Δικαστήριο [8].

8 — Σχετικά παραπέμπω στις παρατηρήσεις της δανικής κυβέρνησης στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις 141 έως 143/81, Holdijk (Συλλογή 1982, σ. 1299, ιδίως σ. 1307 και επ.), όπου η κυβέρνηση αυτή εκφράζει τη δυσαρέσκειά της για τη συνοπτική διατύπωση της αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, η οποία την εμπόδισε να καταθέσει παρατηρήσεις σύμφωνα με το άρθρο 20 του οργανισμού.

55. Προτείνω, ως εκ τούτου, στο Δικαστήριο να προβεί απλώς σε ορισμένες υποδείξεις ως προς τα θέματα που πιθανώς να θέτει το παραπέμπον δικαστήριο με το ερώτημα Β, να μη δώσει όμως καμιά ρητή απάντηση στο ερώτημα αυτό.

56. Υπό τον όρο πάντοτε ότι οι σχετικές συμφωνίες μπορούν να επηρεάσουν το εμπόριο μεταξύ των κρατών μελών και να έχουν ως σκοπό ή ως αποτέλεσμα τη νόθευση του ανταγωνισμού στην κοινή αγορά (επ' αυτού εξέθεσα ήδη πιο πάνω — σκέψη 45 και επόμενες — τις απόψεις μου), πρέπει να γίνουν οι ακόλουθες παρατηρήσεις.

α) Επί των πιθανών συμφωνιών των ταξιδιωτικών πρακτόρων μεταξύ τους

57. Αν τυχόν συνάπτονται ακόμη συμφωνίες μεταξύ των ταξιδιωτικών πρακτόρων — αν και η ύπαρξη του άρθρου 22 του βασιλικού διατάγματος της 30ής Ιουνίου 1966 τις κάνει να φαίνονται μάλλον περιττές — θα μπορούσαν στην προκειμένη περίπτωση να έχουν συναφθεί υπό δύο διαφορετικές μορφές: είτε με τη μορφή ατομικών συμφωνιών μεταξύ ταξιδιωτικών πρακτόρων είτε με τη μορφή που αναφέρεται στο άρθρο 22 των κανόνων δεοντολογίας της UPAV. Και στις δύο περιπτώσεις, θα ενέπιπταν, υπό τους προαναφερθέντες όρους, είτε σαν ατομικές συμφωνίες είτε σαν αποφάσεις ενώσεως επιχειρήσεων, στην απαγόρευση του άρθρου 85 της Συνθήκης ΕΟΚ.

β) Συμφωνίες μεταξύ γραφείων διοργανώσεως ταξιδίων και ταξιδιωτικών πρακτόρων

58. Όπως ισχυρίστηκαν οι διάδικοι στην κύρια δίκη, οι « όροι συνεργασίας » δεν προβλέπουν καμία συμφωνία που θα μπορούσε να απαγορεύει το μερισμό των προμηθειών. Η βελγική κυβέρνηση αντίθετα έχει τη γνώμη ότι τέτοιες συμφωνίες εμπεριέχονται είτε στις συμφωνίες-πλαίσιο που καθορίζουν κάθε χρόνο τις

σχέσεις των μερών είτε στις έννομες σχέσεις μεταξύ των μερών, και συγκεκριμένα στην έννομη σχέση της εντολής κατά το βελγικό δίκαιο.

59. Αν μια συγκεκριμένη σύμβαση μεταξύ ενός γραφείου διοργανώσεως ταξιδίων και ενός ταξιδιωτικού πράκτορα περιείχε απαγόρευση παροχής εκπτώσεων, δεν θα ενέπιπτε αυτόματα στην απαγόρευση του άρθρου 85 της Συνθήκης ΕΟΚ. Στην απαγόρευση του άρθρου 85 της Συνθήκης ΕΟΚ θα ενέπιπταν αντίθετα οι ίδιες συμβάσεις μεταξύ ενός ή περισσοτέρων γραφείων διοργανώσεως ταξιδίων και μεγάλου αριθμού ταξιδιωτικών πρακτόρων, γιατί τότε θα καταργούνταν ο ανταγωνισμός στις τιμές μεταξύ των ταξιδιωτικών πρακτόρων.

60. Υπό ειδικές προϋποθέσεις όμως μπορεί να εμπίπτει στην απαγόρευση του άρθρου 85 της Συνθήκης ΕΟΚ και μια συγκεκριμένη σύμβαση μεταξύ ενός γραφείου διοργανώσεως ταξιδίων και ενός ταξιδιωτικού πράκτορα: συγκεκριμένα, όταν έχει το ίδιο περιεχόμενο όπως οι συμφωνίες που προσκόμισε η βελγική κυβέρνηση στο Δικαστήριο.

61. Αν και δεν γνωρίζουμε αν το Εμποροδικείο είχε υπόψη του αυτές ακριβώς τις συμβάσεις και αν οι συμβάσεις αυτές είναι χαρακτηριστικές των συμβάσεων που συνάπτονται μεταξύ ταξιδιωτικών πρακτόρων και γραφείων ταξιδίων, πρέπει να παρατηρήσουμε σε σχέση με αυτές τα εξής.

62. Υπό τον τίτλο « Γενικοί όροι συνεργασίας » οι συμβάσεις αυτές παραπέμπουν στους κανόνες δεοντολογίας των ταξιδιωτικών πρακτόρων. Αν ένας ταξιδιωτικός πράκτορας παραβεί αυτούς τους κανόνες δεοντολογίας, το γραφείο ταξιδίων μπορεί να διακόψει τις επαγγελματικές σχέσεις μαζί του.

63. Η παραπομπή στους κανόνες δεοντολογίας των ταξιδιωτικών πρακτόρων περιλαμβάνει αυτόματα και παραπομπή στην απαγόρευση παροχής εκπτώσεων επί των τιμών του άρθρου 22 του βασιλικού διατάγματος της 30ής Ιουνίου 1966. Επειδή η ρύθμιση αυτή πρέπει να θεωρηθεί, υπό τις ανωτέρω προϋποθέσεις (σκέψη 41 και επόμενες), ως ασυμβίβαστη προς το άρθρο 5, σε συνδυασμό με τα άρθρα 3, στοιχείο στ), και 85 της Συνθήκης ΕΟΚ, πρέπει να θεωρηθεί επίσης ως ασυμβίβαστη προς το άρθρο 85 της Συνθήκης ΕΟΚ και η σύμβαση που παραπέμπει στη νομοθετική αυτή ρύθμιση, την οποία συνεπώς έχει ως περιεχόμενο.

64. Η σύμβαση που παρέχει τη δυνατότητα στο γραφείο διοργανώσεως ταξιδίων να διακόψει τις επαγγελματικές σχέσεις με τον ταξιδιωτικό πράκτορα που θα παραβεί τους κανόνες δεοντολογίας πρέπει επίσης να θεωρηθεί ότι μπορεί να επηρεάσει το εμπόριο μεταξύ των κρατών μελών και να νοθεύσει τον ανταγωνισμό στην Κοινότητα: ένα βελγικό γραφείο διοργανώσεως ταξιδίων π.χ. θα μπορούσε έτσι να απειλήσει τη διακοπή των επαγγελματικών σχέσεων με ένα βέλγο ταξιδιωτικό πράκτορα, ο οποίος θα παρείχε έκπτωση στις τιμές μόνο των ταξιδίων που διοργανώνουν γραφεία από άλλα κράτη μέλη. Σε μια τέτοια περίπτωση δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί ότι η συμφωνία αυτή είναι ικανή να επηρεάσει την προσφορά και τη ζήτηση αλλοδαπών υπηρεσιών.

γ) Συμπέρασμα επί του ερωτήματος Β

65. Όπως ανέφερα ήδη πιο πάνω, έχω τη γνώμη ότι, λόγω της ασάφειας ως προς το αντικείμενο του ερωτήματος Β, δεν πρέπει να δοθεί με το διατακτικό της απόφασης καμία ρητή απάντηση στο ερώτημα αυτό του Εμποροδικείου Βρυξελλών. Πρέπει πάντως να παρατηρηθεί σχετικά με αυτό το ερώτημα ότι το γεγονός ότι οι συμφωνίες της προαναφερθείσας μορφής συνήφθησαν ή θα μπορούσαν να συναφθούν από τα ταξιδιωτικά γραφεία δυνάμει νομοθετικών διατάξεων δεν τις απαλλάσσει από την εφαρμογή του άρθρου 85 της Συνθήκης ΕΟΚ.

Επί του ερωτήματος Γ

66. Με το ερώτημα αυτό το Εμποροδικείο Βρυξελλών θέτει το ζήτημα αν η επίδικη βελγική ρύθμιση συμβιβάζεται με τις αρχές της ελεύθερης κυκλοφορίας των εμπορευμάτων, και ιδίως τα άρθρα 30 και 34 της Συνθήκης ΕΟΚ.

67. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό περιττεύει, επειδή στην προκειμένη περίπτωση δεν θίγεται η ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων.

68. Εξάλλου, στην αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία προκειμένου το ερώτημα να αναδιατυπωθεί, όπως προτείνει η βελγική κυβέρνηση, υπό την έννοια ότι πρέπει να ερευνηθεί αν θίγεται η ελεύθερη παροχή υπηρεσιών. Πρέπει εξάλλου να τονιστεί ότι ήδη κατά την εξέταση του ερωτήματος Α διατύπωσα γνώμη ως προς το ζήτημα της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών, τουλάχιστον για την περίπτωση κατά την οποία η επίδικη ρύθμιση θα μπορούσε να επηρεάσει την ελεύθερη παροχή υπηρεσιών.

— Επί της παρατηρήσεως της ιρλανδικής κυβερνήσεως σχετικά με τα κόμιστρα στις τακτικές αεροπορικές γραμμές

69. Από την αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως και από τη δικογραφία που απέστειλε το παραπέμπον δικαστήριο δεν μπορεί να διαπιστωθεί αν και μέχρι ποιο σημείο οι εκπτώσεις επί των τιμών που παρέχονται από τους ταξιδιωτικούς πράκτορες μπορούν να επηρεάσουν τη διαμόρφωση των τιμών στις αερομεταφορές. Δεν είναι καν βέβαιο αν οι τακτικές πτήσεις περιλαμβάνονται στα προγράμματα των γραφείων ταξιδίων.

70. Ενόψει αυτών των γεγονότων δεν βλέπω να υπάρχει λόγος να εξεταστεί περαιτέρω το θέμα που κίνησε η ιρλανδική κυβέρνηση, αφού δεν είναι σαφές ποια είναι η σχέση της προκειμένης αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως με την πολιτική στα αεροπορικά κόμιστρα.

71. Μπορεί εν πάση περιπτώσει να υποδειχθεί στην ιρλανδική κυβέρνηση ότι μπορεί να υποβάλει τις παρατηρήσεις της κατά την προφορική διαδικασία στην υπόθεση 66/86[9], οπότε θα τεθεί και πάλι το θέμα των αεροπορικών κομίστρων.

Γ — Πρόταση

Τελειώνοντας προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στα ερωτήματα που υπέβαλε το Rechtbank van Koophandel των Βρυξελλών ως εξής:

72. Το άρθρο 5 της Συνθήκης ΕΟΚ, σε συνδυασμό με τα άρθρα 3, στοιχείο στ), και 85 της Συνθήκης ΕΟΚ, πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι η εθνική ρύθμιση που απαγορεύει στους ταξιδιωτικούς πράκτορες να μοιράζονται τις προμήθειές τους με τους πελάτες τους ή να παρέχουν στους πελάτες τους εκπτώσεις επί των τιμών που έχουν καθορίσει τα γραφεία διοργανώσεως ταξιδίων είναι επίσης ασυμβίβαστη με το άρθρο αυτό, όταν οι ενέργειες των επιχειρήσεων που στηρίζονται στη νομοθετική ρύθμιση είναι ικανές να επηρεάσουν το εμπόριο μεταξύ των κρατών μελών και οι ενέργειες αυτές έχουν ως σκοπό ή ως αποτέλεσμα την παρακώλυση, τον περιορισμό ή τη νόθευση του ανταγωνισμού στην Κοινότητα, χωρίς να χρειάζεται να υφίστανται συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων, αποφάσεις ενώσεων επιχειρήσεων ή εναρμονισμένες πρακτικές εκτός της νομοθετικής ρυθμίσεως.

9 — Υπόθεση 66/86, Ahmed Saeed και λοιποί κατά Zentrale zur Bekämpfung unlauteren Wettbewerbs eV, Συλλογή 1989, τόμος 4.